

שפה אחת ודברים אחרים חגית אהרונוף

"פרס 'אבי חי' לשנת תשס"ה. יוענק השנה לאדם הפוק... על כתיבתו הייחודית
 המצליחה לשפר בין לשונה וערכיה של היהדות ההלכתית לבין אלה של
 ישראל העכשווית.
 בהחלטת הוועדה נאמר: 'אדם הפוק הוא מתווכ תרבותי יחיד המינו בנולד
 הישראלי! מזה שנים הוא שוקב בכתיבתו הענפה על יציבות עשר מקומי
 ואמיתי בין לשונה של היהדות המסורתית לבין לשונה של ישראל העכשווית
 הפערים בין דוברי 'שפות' אלו מציבים איום אמיתי על המרקם הפנימי-
 חברתי העדין של החברה הישראלית. המיוחד במשעל כתיבתו הוא שאין
 מדובר בפעולת תפלות של שפה אחת לשניה אלא ביציפה של שפה משותפת
 היונקת משני עברי הפער התרבותי- ערכי והמצרפת בשפת שניהם מבלי
 לאבד את חיוניותם."
 מתוך מעריב 30.8.09 כ"ה אלול תשס"ה

האדם האורייני אינו אלא תבנית נוף תרבותו. האוריינות נתפסת תמיד בהקשר חברתי- תרבותי.
 במדינת ישראל, לחינוך היהודי הפורמלי שתי זרועות: החינוך הממלכתי והחינוך הממלכתי דתי.
 על אף המכנה המשותף בתוכניות הליבה, אנו עדים לפער גדל והולך בהתפתחות האוריינית של
 התלמידים בשני מסלולי החינוך, כשהסביבה האחראית לכך היא בית הספר והבית. כיום הולכות
 ונוצרות לנגד עינינו שתי אוריינויות שונות, המכתיבות נורמות, עמדות, ותפיסות עולם חברתיות-
 תרבותיות שונות.
 משנת החמ"ד (החינוך הממלכתי דתי) גורסת תורה עם דרך- ארץ. משמע לחיות במציאות כפולה,
 השזורה זו בזו: לחנך לומד שיהיה מעורה בחיי מדינת ישראל, ישתלב בכל מערכותיה, תוך קיום
 אורח חיים דתי.
 הילד המתחנך בחינוך הממלכתי דתי נצרך לשתי מערכות של קודים לשוניים: להוויית העולם -
 מערכת אחת של קודים אורייניים- תרבותיים, ולהווייה היהודית - מערכת נוספת. מאחר שבשיח
 השימוש ברובדי לשון תלוי קונטקסט, והוא בזיקה הדוקה לזהותו של האדם, הרי שבתפיסת
 הטקסט מוצא את עצמו הילד הדתי בשיח עם שני סוגי טקסטים המחייבים התייחסות שונה:
 הטקסט החילוני לסוגותיו והטקסט המקודש.

זיהוי פונקציות וקודים של שפה כתובה

לשפה הכתובה שימושים שונים. אנו מצפים מילד בן 4 או 5 שיהיה מסוגל להבחין בין התפקידים
 של ספר, מכתב ופתק. הילד לומד את הפונקציות של הז'נרים ויודע לאתר אותם טרם רכישת
 הקריאה. הוא לא יבקש שיקראו לפניו סיפור מתוך פתק או מתוך רשימת מכולת, אלא מתוך
 ספר. תלמיד בחמ"ד יודע גם לזהות קודים אורייניים-יהודיים על פי מחוות חיצוניות. הוא יודע

שטקסט מקודש נקרא תוך כדי מלמול שפתיים, הוא מאמץ את הנורמה שלא לקטוע מבוגר באמצע תפילה. לכן בראותו מבוגר מחזיק טקסט מקודש (סידור, ברכון וכיו"ב) וממלמל בשפתי די לו, לילד הרך, ברמיזה קלה כדי להבין שעליו להמתין בסבלנות לסיום התפילה. בגיל מאוחר יותר הוא יזהה מאפיינים נוספים לטקסט המקודש למשל: שטקסט זה נקרא באופן ליניארי, ולא בקריאה מרפרפת כמו למשל קריאת עיתון או ספר. הולכות ונוצרות לנגד עינינו, אפוא, שתי אורניויות שונות, המכתיבות נורמות, עמדות ותפיסות עולם חברתיות-תרבותיות שונות. לאחר רצח גנדי הי"ד, איש ציבור ידוע נשמע מספר על חנן פורת שהוא שרוי בדיכאון. המספר הוסיף ודיווח כי חנן פורת נראה יושב בבית קפה וממלמל לעצמו. אילו היה אותו איש ציבור שואל ילד בן חמש, המתחנך בחינוך הממלכתי דתי, מה עושה חנן פורת, היה מקבל את התשובה החד משמעית: "מברך את ברכת המזון". המושג "ברכת המזון" ברור לילד כבר מגיל שלוש. אין הוא מבין את מילות הברכה, אך בגיל ארבע וחמש הוא כבר יודע את מילותיה מתוך שינון, ויכול לזהות אותה גם על פי קונטקסט (המקום: ליד שולחן האוכל, האופן: מלמול שפתיים) בחירת התבניות (דרך ההבעה, בחירת הסוגה, האמצעי, אופן הבעת הרעיון) גם היא ייחודית בחינוך הממלכתי דתי. לדוגמה: בטקסי זיכרון הילדים מופיעים במה שמכונה "מסכת". ה"מסכת" מבוססת על טקסטים ספרותיים, בחינוך הממלכתי דתי ישולבו בה גם טקסטים מקודשים (מתוך התנ"ך, התפילה, מאמרי חז"ל וכיו"ב).

בנוסף למפגש עם סוגי טקסט מגוונים ורבים- נחשף הילד בחינוך הדתי גם לשפה ייחודית בלשון הכתובה. להלן נמנה כמה ממאפייניה:

ריבוי ראשי תיבות

לדוגמה: ב"ה, בע"ה, בס"ד, ש"ץ – בראשי תיבות אלו משתמש הילד כבר בכיתות היסוד. נ"י, פ"ש (פרשת השבוע), כ"ש (כניסת השבת), מוצש"ק (מוצאי שבת קודש), חו"ח (חס וחלילה), ק"ש (קריאת שמע), כנ"ל (כנאמר לעיל) - ראשי תיבות אלו, להערכתנו, מצויים בשימוש בכיתות בינוניות.

ראשי התיבות הללו מייצגים מושגים הלקוחים מהוויית העולם הדתי, מאורח החיים של האדם המאמין. ספק אם מושגים אלו יהיו משמעותיים לילד שאיננו מתחנך בסביבה שומרת מצוות. בחברת המבוגרים השימוש בראשי תיבות גובר והולך ככל שהחברה דתית יותר. במסגרת דיון על אוריינות, חיברנו, ברוח מבודחת, טקסט על טהרת ראשי התיבות. מובן שהגזמנו, כי ראשי התיבות שזורים בדרך כלל בטקסט ואינם מרכיבים אותו באופן בלעדי. את הטקסט הזה הצגנו לקבוצת אנשי חינוך כטקסט מאתגר. מעניין היה לבחון את התגובות. התגובות הקיצוניות ביותר, תגובות של חוסר נכונות לשתף פעולה ואף התמרמרות על עצם הרעיון, הובעו על ידי אנשים שמעולם לא נחשפו לטקסטים מסוג זה. לעומת זאת אנשים חילוניים, אשר גדלו בחינוך מסורתי ושבוערם נחשפו בדרך זו או אחרת לטקסטים מקודשים, אנשים אלו נענו לאתגר ומצאו אותו משעשע למדי.

וזו לשון ההודעה (פשקוויל מפוברק) :

כס"ד, מוצע"ק פרי' נצ"ו

אח"י היק'

פעצט"מ האיצ בע"ה לציה"ק צפת תופה"א, כ"ק בוצ"ק מרן הרה"ט כ' דויד

מיהופ"ץ פליט"א.

פ-י' האד"ה תשס"ט לפ"ק יוצרק או"ה לימוד באס' פ"ק כ' צ"א , בסול' ז"ן

ונל"ת. הלימוד לצ"ן מרן יוסף זצוק"ל אה"ה.

פירוש :

בסייעתא דשמיא מוצאי שבת קודש, פרשת ניצבים וילך

אחינו בית ישראל היקרים.

בשעה טובה ומוצלחת הגיע בעזר ה' לעיר הקודש צפת תיבנה ותיכון במהרה בימינו אמן, כבוד קדושת הנר הקדוש

(בוצינא קדישא – ב' שרוקה נ' ו-ק' קמוצות) רבנו הרב הגאון רבי דויד מיהופ"ץ שיחיה לאורך ימים טובים אמן.

ב-י' באדר ב' תשס"ג לפרט קטן (תאריך עברי בהשמטת האלפים), ייערך אם ירצה ה' לימוד במסכת בבא בתרא קיג'

בסוגיה: זה נהנה וזה לא חסר. הלימוד לעילוי נשמת רבנו יוסף זכר צדיק וקדוש לברכה ה לחיי העולם הבא.

כניסת ביטויים בארמית לדיבור העברי .

לדוגמה: "ואידך זיל גמור", וכן: "לפום צערא אגרא" – לפי הצער השכר.

מאמרי חז"ל שגורים וביטויים מן המקרא המשולבים ברובד הלשוני המדובר :

"אם אין אני לי- מי לי, ואם לא עכשיו- אימתני". חלקו הראשון של המאמר שגור כבר בגן ובכיתה

א'.

"סוף מעשה במחשבה תחילה"- כיתות יסוד (אם כי שמעתי זאת מפי מוריה, נכדתי, בהיותה בת

חמש).

"ואהבת לרעך כמוך" – שגור כבר בגן.

"דבר דבור על אופניו" – כיתה ה'.

"(חכם) עונה על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון" וכן "(חכם) אינו נכנס לתוך דברי חברו" –

מצויים בשימוש כבר בכיתה ב'¹

ביטויים הקשורים ליהדות

"חזק וברוך", "יישר כוח" (נאמר ל"עולה לתורה", ל"שליח ציבור", לקורא בתורה, לאומר דבר

תורה וכיו"ב).

"בית נאמן בישראל" ("בית" בהוראת "משפחה"), "שתזכו להקים בית נאמן בישראל "

("בישראל" הכוונה לעם ישראל ולא לציון הארץ או המדינה).

"בל תשחית" - בהוראה רחבה של איסור השחתת רכוש, אוכל, וכו'. הילד הדתי מבין שאין זה

ציווי פרטי, אלא מושג כולל. ילד בכיתה א' יכול לומר על השחתת רכוש או השלכת אוכל שזה "בל

תשחית"

¹ ראו במשפחה - ערכת לימוד לבית הספר הממלכתי דתי, במדריך למורה, הפרק: "שיחה כהלכה", עמ' 131, משרד החינוך התרבות והספורט, האגף לתכניות לימודים, ירושלים, תשנ"ו

"מוקצה" – הילד הצעיר איננו יודע להגדיר מהו מוקצה ומה הם הכללים, אך יודע כבר מגיל שלוש ש"מוקצה" משמעו שאין עושים בו שימוש בשבת.
"לשון נקיה"² – כבר בכיתות יסוד נפגש הילד עם הביטוי שמשמעו דיבור ללא ניבולי פה וללא פגיעה בזולת.

צירופי לשון

העושר הלשוני הרב אליו נחשף הילד בחינוך הממלכתי דתי בא לידי ביטוי גם בצירופי לשון שהילד יוצר בעצמו/ מוריה, בהיותה בת שנתיים וחצי התבקשה להשלים את "קריאת שמע":
"שמע ישראל ה' אלוקינו ה' א... והשלימה "עשר". היא זכרה שצריך לבוא כאן מספר. ומאחר, שכפי שאמרנו, הילדים קודם משננים ורק אחר כך מבינים, היא הייתה בשלב השינון והשלימה על פי "הבנתה".

אוריה נשמעה אומרת שהיא עומדת תמיד "בצפירת העומר". היא צרפה שני מושגים:
"ספירת העומר" – מושג שהיא בוודאי שמעה בבית או בגן, וצפירה של יום הזיכרון. הצרף הלשוני החדש שהיא יצרה ייתכן רק אצל ילדה שנחשפה למושג היהודי ואשר מחוברת גם לעולם הציוני הכללי. לעומת זאת גל נשמעה אומרת שהיא עשתה קניות עם אבא בסופרמן. זהו ביטוי שעשוי להיאמר על ידי ילדה מהחינוך הממלכתי או הממלכתי דתי, אשר בסביבה התרבותית שלה יש טלוויזיה, ומאחר שהיא נחשפה לשם סופרמן, היא אימצה אותו עבור הסופרמרקט.

בדיחות תלויות הבנת קונטקסט

סיפור מאלף ביותר שמענו מפי הלשוני והסאטיריקן יעקב פרוינד. סיפור זה הוא מעשה שהיה והוא מעיד כאלף עדים על הפער האורייני-תרבותי ההולך ומתהווה בין נוער המתחנך בחינוך הממלכתי וזה המתחנך בחינוך הממלכתי דתי.
במפגש עם נוער חילוני, בפורום של אודיטוריום המלא מפה לפה בתלמידי תיכון, סיפר פרוינד, הידוע בחידודי הלשון שלו, על "אבא שהיו לו שש בנות ללא חשש שביעית". שקט השתרר באולם וכולם ציפו לפואנטה. הפואנטה היא, כמובן, ש"ללא חשש שביעית" הוא ביטוי שגור ביהדות ומתייחס לשנת השמיטה שהיא השנה השביעית. היהודי הדתי מקבל על עצמו מערכת הגבלות ביחס לתוצרת החקלאית של שנת השמיטה. כאשר המוצר כשר על פי כל הכללים נאמר עליו שהוא "ללא חשש שביעית". מידע זה היה, כנראה, חסר לשומעים.
פרוינד הופיע עם אותה "חכמה" גם לפני נוער דתי. כאן התגובה הייתה שונה לחלוטין. כולם פרצו בצחוק רועם, ותלמידה אחת המשיכה את קו המחשבה שלו ואמרה: "וללא חשש ערלה". גם כאן נעשה שימוש במושגים משמעותיים. שכן, ערלה מחד גיסא מרמזת על בן ועל ברית מילה, ומאידך גיסא "חשש ערלה" זהו ביטוי הלקוח אף הוא מהעולם הדתי החקלאי. ערלה הוא פרי העץ האסור באכילה. בשלוש השנים הראשונות לנטיעת העץ אסור הפרי באכילה, וכאשר הוא עובר את שלוש השנים נאמר עליו שהוא "ללא חשש ערלה". "ללא חשש שביעית" ו"ללא חשש ערלה" הם שני ביטויים הנדלים מאותו רובד קונוטטיבי, מאותו "נוף תרבותי". שני הביטויים הוצאו מהקונטקסט המקורי, וכך נוצרה הבדיחה. מאותה סיבה שתארנו להלן, נוצרו בדיחות

² ראו שם

סקטוראליות לשומרי מצוות, למשל : איזו ברכה מברכים על רעל? "ברכה אחרונה", איזו ברכה מברכים עובדי ההסתדרות על התה? "ברכה לבטלה" וכיו"ב.

תשתית אוריינית תרבותית משותפת לנוער- המתבססת על ידע ביהדות תאפשר שיח הדדי בין שתי הקבוצות- וכן שיח עם טקסטים בזיקה לזהות המשותפת/

סיפור נוסף אשר ממחיש את הפער התרבותי ההולך ונפער בישראל, גם הוא מעשה שהיה : גיל, בחור צעיר לאחר שירותו הצבאי, נסע לטיול בארה"ב. כחלק מחוויית הטיול הוא ביקר בשבת בבית הכנסת. היה זה ביקורו הראשון בבית הכנסת מאז בר המצווה שלו. לרוע מזלו הוא נקרא "לעלות לתורה", מבלי שהיה לו מושג מה עליו לעשות. הגבאי קרא : "יעמוד ר' גיל בן ...". שקט השתרר. הגבאי רמז לגיל שעליו להשלים את המשפט. לאחר פעם נוספת שהגבאי האיץ בו, השלים גיל את המשפט : " בן עשרים ושתיים". לגיל לא הייתה התשתית האוריינית המתאימה (תשתית יהודית), לכן הוא התייחס למלה בן לא במובנה הגנאלוגי, כי אם במובנה הנוסף : התייחסות לגיל כרונולוגי.

הדברים הללו נכתבים לא כאפיזודות משעשעות, אלא מתוך דאגה עמוקה לתובנות משותפות לכל ילדי ישראל. תובנות המושתתות על תרבות ועל נכסי צאן הברזל של השפה הכתובה.

שלב ברכישת השפה

ההתייחסות לשפה הכתובה נבנית באופן נדבכי. ראשית קיימת רמה של פענוח, פענוח הטקסט לכשעצמו ופענוחו בהקשר קונטקסטואלי. בשלבים הבאים השפה מקבלת ממד תפקודי - פונקציונאלי, לאחר מכן ממד אינפורמטיבי ורק בסוף נעשה השימוש בשפה ברמה המכלילה : הרמה התובנתית. בהגיעו לרמה זו מציג האדם האורייני את היכולת להשתמש בידע, להעבירו לזולת לבארו ואף לעשות בו מניפולציות (כפי שנעשה במפגש של פרוינד עם הנוער הדתי). נראה- שהפער מתחיל כבר ברמת הפענוח- כאשר הלומד אינו בקיא בקונטקסט ממנו שאוב הטקסט. אשר על כן נוצרת סביבה ללא אינטראקציות, ומכאן שאין תהליכי הפקת משמעות, ושימוש בחומרים בקונטקסטים אחרים בהקשרים תרבותיים, חברתיים או אישיים.

תרבות של דיון ומחלוקות לגיטימיות

התרבות היהודית מושתתת על דיון. יוצאים מטקסט אחד להבנות שונות. הלגיטימיות של מתן פרשנויות שונות ניכר בטיפוגרפיה, בעימוד של הטקסט : הטקסט באמצע והפרשנויות מסביב. הטקסט הוא נקודת המוצא (המאחד) והפרשנויות הן המחלוקת הלגיטימית. גם בית המדרש בו "דורשים" את הטקסט המקראי באופנים שונים, כנאמר "שבעים פנים לתורה"³, וה"חברותא"⁴ המצרפת שני לומדים המייצגים את שתי העמדות של הסוגיה בתלמוד, כל אלו הם מאפיינים אורייניים של התרבות היהודית מקדמא דנא. כיום נהוגות במערכת החינוך שתי גישות פרשניות למקרא, גישות החלוקות זו על זו במהות : בחינוך הממלכתי דתי – פרשנות מסורתית של המקרא, ובחינוך הממלכתי – ביקורת המקרא. שתי הגישות משרתות שני זרמים העוסקים באותו טקסט מתוך נקודות מוצא מנוגדות בתכלית.

³ במ"ר (במדבר רבה) יג, טו ועוד
⁴ בתקופת התלמוד זו החבורה

ושנתם לבניך

לטקסט המקודש שתי פונקציות. הפונקציה האחת היא הלימוד בחינת "ושנתם לבניך", לימוד לשם העברה מדויקת של המסורת לדורות הבאים, זאת לצורך שימור ההמשכיות של התרבות, ולצורך הכרת נכסי צאן הברזל של העם כתשתית לאינטראקציות אורייניות על כל המשתמע מכך (השתמעויות חברתיות תרבותיות). הפונקציה השנייה היא לימוד בחינת "עובר לעשייתו", בחינת "ללמוד וללמד לשמור ולעשות"⁵, לימוד של "הלומד על מנת לעשות"⁶. הטקסטים המקודשים עשויים, אפוא, לשמש כתשתית אוריינית משותפת לכל עם ישראל באשר הוא, ואינם נחלתם הבלעדית של שומרי מצוות. וועדת שנהר, הוועדה לבדיקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי, ממליצה בין השאר על "העמדת הלשון העברית כראי וביטוי לתרבות הדורות ולא רק כלי תקשורת עכשווי"⁷ בימים אלו מתפרסמת תכנית לימודים חדשה בחינוך הלשוני.⁸ מטרתו הכוללת של החינוך הלשוני היא לבסס את הידע הלשוני הקיים של התלמידים ולפתחו, כדי להכשירם לתפקד כהלכה בחברה אוריינית. תכנית זו נדרשת אף היא להמלצת וועדת שנהר שהוזכרה לעיל. במסמך "הישגים נדרשים בעברית כשפת אם לבית הספר היסודי" מצוין ההישג הנדרש הבא: "קריאת טקסטים מן המקורות היהודיים תוך עמידה על ייחודם ועל הפן הלשוני אורייני שלהם, וכחלק מהמורשת התרבותית יהודית." בתכנית קיימת התייחסות לעולם השיח של המקורות היהודיים בצד התייחסות לעולמות שיח אחרים כמו: השיח העיוני, השיח של תקשורת המונים, השיח הבין אישי והשיח של הספרות.

אדם ברוך מנסה לבנות את הגשר בין השפה העברית כשפת תרבות לבין השפה ככלי תקשורת. ואולי עלינו, כאנשי החינוך, ללמוד את המודל הזה וליישמו במערכת החינוך. עברנו בשנים האחרונות כברת דרך. הכרנו בצורך לעשות מעשה ואף הגדרנו מטרות אופרטיביות, אך דומני שעדיין לא פתרנו לחלוטין את סוגיית הדרך: איך עושים זאת? איך מקרבים את הלומד לטקסט שהוא וסביבתו הקרובה התרחקו והתנתקו ממנו? איך מחבבים עליו את הלימוד? ושאלת השאלות: האם יהיה בכוחה של עשייה חינוכית מסוג זה, ליצור תשתית תרבותית משותפת בקרב הנוער, במציאות קוטבית, מנוכרת ומפולגת כשלנו?

הוכחה ניצחת

2/ הוכחה ניצחת לתהום הנפערת קבלתי עם פרסום המאמר בהד החינוך. המאמר נדפס בשינויים ובהשמטות, אך גולת הכותרת היה השינוי בכותרת. הכותרת שבחרתי לתת למאמר הייתה: #שפה אחת ודברים אחרים#, המערכת שינתה את השם ל#עם אחד שפה אחת#. בחירתי בשם התבססה על הפסוק #ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים# (בראשית י"א, א). לאמור: בדור הפלגה דברו כולם בשפה אחת "לשון הקודש" - על פי רש"י, "לשון אחד היו מדברים כולם - על פי רד"ק / ומה הם #דברים אחדים#? "באו בעצה אחת" - אומר רש"י, "הסכמה אחת הייתה להם" - אומר רד"ק ו"דיבור אחד" מגדיר רס"ג. כלומר בדור הפלגה, לפני שה' בלל את שפתם דברו

⁵ מתוך התפילה

⁶ פרקי אבות, פרק ו משנה ו

⁷ מתוך עם ועולם, תרבות יהודית בעולם משתנה- המלצות הוועדה לבדיקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי- עמוד 15, משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים, אב התשנ"ד, אוגוסט 1994

⁸ חינוך לשוני בעברית - שפת אם- שפה- ספרות- תרבות, תכנית לימודים לבית הספר היסודי הממלכתי והממלכתי דתי, משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, ירושלים ה'תשס"ג.

בשפה אחת- אך הייתה גם הבנה אחידה של משמעות הדברים שנאמרו/ זוהי משמעות הביטוי #דברים אחדים/ בבחירת השם למאמר עשיתי מניפולציה בפסוק, והמילה אחדים הוחלפה במילה אחרים. משמע: מדברים אותה שפה- אך מפיקים משמעויות שונות/ או בשפת הדיבור לא #משדרים # על אותו גל/ השם שניתן למאמר על ידי המערכת היה עם אחד ושפה אחת/ אכן, פסוק זה מופיע אף הוא שם (ויאמר ה' הן עם אחד ושפה אחת לכלם... ברא' י"א, ה'), אך הרעיון שבקשתי להביע הוא היפוכו הגמור של הרעיון הגלום בשם שהומר. מדוע שונה שם המאמר, שלא על דעתי? האם הקונטקסט לא היה ברור למערכת? ואולי הכוונה הייתה ברורה למערכת, אך היא לא סמכה על כך שהרעיון יהיה ברור לציבור הקוראים (המורים)? כל אחת משתי התשובות שעשויות להינתן, מספקות הוכחה לכך שאף בקרב ציבור המורים רווחת שפה אחת- אך ה#דברים # אחרים/

הכותבת היא מפקחת באגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

חגית אהרונוף hagitahr@zahav.net.il